

Черниш О.А.

Житомирський державний університет імені І. Франка

Жанр: класифікаційні критерії

Дослідженню та вивченню мовленнєвих жанрів присвячено багато лінгвістичних праць. Жанри вивчаються у когнітивному (Баранов 1992), мовленнєвому (Шмельова 1990), герменевтичному (Богін 1993), загальнолінгвістичному (Федосюк 1997), психолінгвістичному (Макаров, Сєдов 1999), стилістичному (Салімовський 2002), соціокультурному (Вежбицька 1999) аспектах. Проблема жанру розглядається ученими з погляду концепцій жанроутворення (Бахтін 1986), особливостей художнього сприйняття (Труфанова 2001), окремих жанрів різних мистецтв (Безугла 2005) тощо. Статті у журналах і онтологіях демонструють багатоманітність підходів до вивчення жанру та свідчать про розмитість меж розуміння даного поняття, що й обумовлює наш дослідницький інтерес та становить актуальність подальшої розвідки. Одним з нагальних питань в теорії жанрів ми вважаємо виокремлення класифікаційних жанрових критеріїв, що і становить мету даної роботи.

Згідно поглядів фундатора теорії жанрів М.М. Бахтіна використання мови здійснюється у формі письмових або усних конкретних одиничних висловлень, з яких формуються відносно стійкі мовленнєві типи, характерні кожній сфері використання мовлення, що становлять мовленнєві жанри [1]. Мовленнєвий жанр (МЖ) постає складною єдністю змісту, композиції і стилю, а також цілого ряду позамовних чинників, зокрема соціальних. МЖ становить категорію організації мовного коду інтерактивної взаємодії мовців, модель організації комунікативних засобів мови, що вирізняються певною неоднорідністю (соціальні та територіальні діалекти, стилістичні різновиди однієї мови тощо) [4, 8].

МЖ можна класифікувати за різними ознаками (у залежності від підходу до дослідження): за структурою, тематикою, функцією,

комунікативним наміром, учасниками спілкування і дискурсом, в рамках якого існують мовні жанри [3]. Так, Ф.С. Бацевич говорить про необхідність пошуку критеріїв виділення МЖ в самому багатотемному дискурсі. Вчений наголошує на потребі виявляти сигнали змін, до яких він відносить зміну стратегій або тактик спілкування, зміну тематики розмови, моделі адресата і адресанта, модальність, тональність, ситуацію і атмосферу спілкування [2, 130-132]. М.М. Бахтін, зважаючи на гнучкість і пластичність МЖ у порівнянні з мовою, стверджує, що вони є безособовими, оскільки є типовою формою висловлювання, а не самим висловлюванням. Типовим для МЖ є комунікативна ситуація, експресія (виразність) і експресивна інтонація, обсяг, концепція адресата і наадресата [1, с.149].

Цікавою, на наш погляд, є думка російського мовознавця Т.В. Шмельової, яка пропонує своєрідну модель виокремлення МЖ – анкету мовленнєвого жанру [6]. Дослідниця переконана, для того, щоб описати МЖ необхідно виробити загальні підстави для вивчення всіх жанрів. Такі загальні підстави вчена вбачає у вигляді серії запитань, задаючи які "претендентам" в МЖ, можна скласти послідовну і детальну характеристику кожного МЖ. Запропонована анкета МЖ містить наступні питання, що становлять жанроутворюючі ознаки МЖ:

- 1) комунікативна ціль;
- 2) образ автора;
- 3) образ адресата;
- 4) диктум;
- 5) фактор комунікативного минулого і майбутнього;
- 6) формальна організація або мовне втілення жанру.

Розглянемо кожну з ознак детальніше. Комунікативна ціль згадується в теоріях МЖ багатьох вітчизняних лінгвістів (Бахтін, 1979; Серль, 1986; Земська, 1988 та ін.) і входить до модусу будь-якого висловлювання. Саме ціль лежить в основі типології жанрів. При тлумаченні комунікативної цілі Т.В. Шмельова вводить поняття світів: світ інформації (знання), оцінки,

реальних подій і соціальних відносин, що виявляються в ритуалізованих формах [6]. В результаті даної «картографії» дійсності виділяють 4 типи МЖ: 1) інформативні, комунікативна ціль яких знаходиться у світі інформації та включає цілий ряд дій (повідомляти, спростовувати, засвідчувати, запитувати, погоджуватися та ін.); 2) оцінні, комунікативна ціль яких зосереджена в «чорно-білому» світі оцінок в радіусі полюсів «добре» – «погано»; 3) імперативні з комунікативною ціллю у світі реальних дій, сутність яких зводиться до вказівки на характер здійснення дій автором/адресатом (прохання, розпорядження, обіцянка тощо); 4) ритуальні, за своєю метою звернені до світу ритуалізованих відносин і формують фактом свого існування різноманітні події цього складного світу: вітання і прощання, привітання і співчуття. Таким чином, перший пункт анкети МЖ дає відповідь на питання для чого? навіщо? А у відповідь ми отримуємо: для того, щоб здійснити операцію зі знаннями, оцінити, здійснити вплив на реальні обставини тощо.

Образ автора в МЖ виявляється в таких параметрах, як повноваження, авторитет, інформованість, зацікавленість [6]. Образ автора є відносною ознакою, оскільки осмислюється щодо адресата, а в названих параметрах він розрізняє жанри всередині зазначених вище типів. Кожен тип МЖ передбачає свій образ адресата – деякі обов'язкові умови (презумпції) його комунікативного вигляду. Жанроутворюючі властивості мають такі параметри адресата: одиничність/узагальненість, (вимога і заповідь); подальша комунікативна поведінку (новина, з подальшою її передачею, і сповідь, що виключає це) почуття гумору і спільність культурних асоціацій.

Під диктумом вчена розуміє подієву основу висловлювання, препозитивну його частину (предметно-сміслова вичерпність за М. М. Бахтіним).

Фактор комунікативного минулого пов'язаний з подіями спілкування, що передували певному МЖ. Відштовхуючись від думки М.М. Бахтіна, що кожне окреме висловлювання є ланкою в ланцюзі мовного спілкування [1],

вчена наголошує, що наявність минулого може мати жанроутворююче значення. Фактор комунікативного майбутнього стосується перлокутивного ефекту, який є досягненням цілі МЖ, його результативністю.

Щодо формальної організації Т.В. Шмельова зазначає, що детальний опис МЖ передбачає виявлення системи репрезентації кожного МЖ, в якій повинні бути враховані прямі і непрямі репрезентації, а серед кожної з них кліше і конструкти [6].

Таким чином, МЖ визначається тим, хто, кому, навіщо, про що і як говорить, враховуючи те, що було і що буде в спілкуванні.

До перелічених ознак дослідники ще відносять тональність, тему і комунікативний сенс [5, 620]. Серед найважливіших категоріальних ознак мовних жанрів також виділяють: їх формально-мовну та комунікативну організацію, впізнаваність учасниками спілкування [2]; цілеспрямованість, цілісність і завершеність; співвідношення автора і адресата; смислова повноцінність; зв'язок з попередніми і наступними висловлюваннями і типова відтворювана жанрова форма [1].

Здійснений у межах цього дослідження огляд класифікаційних критеріїв до встановлення типології жанрів уможливорює детальний опис МЖ на мовленнєвому рівні. Запропоновані критерії свідчать про виняткову роль жанру як інструменту взаємодії і взаємопорозуміння.

Напрямом подальших досліджень є вивчення клішованих ознак і конструктів МЖ.

ЛІТЕРАТУРА

- 1) Бахтин М.М. Проблема речевых жанров / М. М. Бахтин // Эстетика словесного творчества. – М.: Искусство, 1986. – 445 с.
- 2) Бацевич Ф.С. Речевой жанр и коммуникативный смысл / Ф. С. Бацевич // Жанры речи: Сборник научных статей. Саратов: Изд-во ГосУНЦ «Колледж», 2005. – Вып. 4. Жанр и концепт. – 438 с.

- 3) Кармишева Р. Регістрово-жанрові характеристики повідомлень про стихійні лиха на україномовних та англomовних інтернет-сайтах [Електронний ресурс] / Р. Кармишева // Режим доступу до журн.: // http://nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum
- 4) Палінська О.М. Переключення мовного коду в ситуації полілінгвізму (на матеріалі ідіолекту Ольги Кобилянської): автореф. дис. ... канд. філол. наук / О.М. Палінська. – К., 2004. – 20 с.
- 5) Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: напрямки та проблеми / О. О. Селіванова: Підручник. – Полтава: Довкілля. – К., 2008. – 712 с.
- 6) Шмелева Т.В. Речевой жанр: Опыт общепилологического осмысления / Т.В. Шмелева // Collegium. – Киев, 1995. – №1 -2. – С. 57-65.